

BALÁZS ESZTER

Baloldaliság és munkásszubkultúra Kassák *Egy ember élete* című önéletírásában az első világháborúig

A „Gyermekekortól” a „Kifejlődésig”

Mielőtt hozzáfognánk, hogy az *Egy ember élete*ben a baloldaliság ábrázolását vizsgáljuk, néhány dolgot tisztáznunk kell. Önéletírás, vagy a fikció sajátos változata-e Kassák önéletírása? A kutatók többsége szintén feltette ezt a megkerülhetetlennek látszó kérdést.¹ Ahogy egyikük, András Gábor fogalmaz: „Használhatja-e az *Egy ember élete*t a Kassák-történész kútfőként?”² Újabban Gyáni Gábor Németh László önéletírásainak elemzése kapcsán, azok referenciális és retorikai célú olvasatain töprengve, olyan tanulságokat von le, amelyek véleményünk szerint más írói önéletírások lehetséges megközelítéséhez is irányadók lehetnek.³ Az *Egy ember életének* elemzéséhez ezek a kutatások adják tehát a kiindulópontot.

Ahogy Gyáni Németh László esetében, mi is idézzük fel, milyen volt Kassák viszonya „vallomásos önmagához”, amelyről a mű „első könyvében” található bevezetőben olvashatunk:

„És hangsúlyozom, hogy az én értelmezésemben most nem művészetet csinálok. Nem elsődlegesen teremteni akarok, csak

¹ GYÖRGY Péter: Küzdelem a realizmusért. Fikció és önéletrajz szerepe Kassák prózájában. In: FRÁTER Zoltán–PETŐCZ András (szerk.): *Kassák Lajos emlékkönyv*. Budapest, ELTE XX. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék–Kassák Klub, 1988. 58–65.; ANDRÁSI Gábor: A fiatal Kassák Lajos a szocializmusról. *Literatura*, 1979/4. 377–397.; RÓNAY György: *Kassák Lajos alkotásai és vallomásai tükrében*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. SZÁVAI János: *Magyar emlékirók*. Budapest, Szépirodalmi, 1988, 150–159.

² ANDRÁSI Gábor: A fiatal Kassák Lajos a szocializmusról. 378.

³ GYÁNI Gábor: Miről vallanak Németh László önéletírásai? *Tiszatáj*, 2008. január. 60–69.

egy megteremtett lénynek, magamnak a múltját akarom vissza-idézni olyan eszközökkel, amilyenek a rendelkezésemre állnak. Speciálisan művész vagyok, s így az *eszközeim* itt is csak a művészet eszközei maradnak. Lesznek, akik velem ellentétben ezt a munkámat is művészetnek fogják nevezni, én csak az élet reflexét akarom adni, szinte iskolázatlan egyszerűséggel és mechanikus pontossággal.”⁴

Itt Kassák nem mond mást, mint hogy a valóban megtörtént események ténybeli ábrázolásához irodalmi elbeszélői technikát alkalmaz, és emiatt számol azzal is, hogy műve többféle értelmezésre ad majd lehetőséget („lesznek, akik velem ellentétben ezt a munkámat is művészetnek fogják nevezni”⁵). György Péter szerint a szerző minden bizonnyal azért hangsúlyozta a mű dokumentum jellegét, mert az „első könyvek” kiadása idején, a húszas évek második felében még akkori avantgárd munkássága koherenciáját is érzékeltetni, illetve óvni kívánta.⁶ Ha rábólintott volna műve fikció jellegére, azt is elismerte volna, hogy a hagyományos esz-közvilágú próza mellett tette le a voksát.

Tanulmányomban a Kassák legnagyobb prózai művében ábrázolt társadalmi gyakorlatok közül a baloldaliság, a baloldalivá válás megéléstörténeteit vizsgálom. A kérdésfeltevés nem előzmény nélküli: a hetvenes évek végén Andrási Gábor, a Kádár-korszak ideologikus és sematikus Kassák-olvasataival szemben, először tett máig érvényes kísérletet a fiatal Kassák „szocializmusának” feltérképezésére.⁷ Az elemzésnél természetesen nem tekinthettem el attól sem, hogy az 1923-tól több részletben készített, a húszas-harmincas években jó pár kiadást megért, külön kötetekben publikált önéletírásában Kassák a húszas évek horizontjáról ábrázolta munkás- és baloldali identitásának létrejöttét, alakulását.⁸

⁴ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. (Első könyv. Gyermekkor.) Magvető, Budapest, 1983. 7.

⁵ Uo.

⁶ GYÖRGY Péter: Küzdelem a realizmusért. Fikció és önéletrajz szerepe Kassák prózájában”. 58. Az évtized közepéig még nem vált szét az avantgárd és a realista alkotó. L. STANDEISKY Éva: Az „ismeretlen” Kassák. In: ANDRÁSI Gábor (szerk): „... a fejünkől töröljük ki a regulákat”. Az író, a képzőművész és a szerkesztő. Tanulmányok. PIM-Kassák Alapítvány, Budapest, 2010. 201.

⁷ ANDRÁSI Gábor: A fiatal Kassák Lajos a szocializmusról. I. m.

⁸ CSAPLÁR Ferenc: *Kassák körei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 161.

A tisztázásra jó oka volt: a munkáspártok közötti konkurencia kiéleződése, ebből következően a személyét ért támadások, valamint mozgalmi különállása is arra ösztönözte, hogy az egyén és a közösség állandóan változó viszonyában beszélje el identitáskeresésének fordulatait.⁹

Az első kötetekben az író egyes szám első személyben szól, s ezzel természetes módon azt sugallja, hogy az elbeszélt múlt megfelel az ő személyes múltjának még akkor is, ha ehhez az egyedüli forrás a narrátor tanúságtétele. A kötetek közötti különbségre György Péter is felhívta a figyelmet: az első kötetek „az emberi lélek autonómmá válásának világirodalmi rangú momentumai”, míg a többi „tényleg dokumentum”.¹⁰ Ezzel György mellesleg azt is állítja, hogy az „első könyveknek” inkább retorikai, míg az utóbbiaknak referenciális olvasata lehet, bár önmagának kissé elmentmondva azt is hangsúlyozza: amikor Kassák magáról ír (azaz az „első könyvekben”), akkor „szabatos és eredeti”.¹¹ Úgy vélem, Kassák szövege (és különösen a két „első könyv” annak ellenére is tárgyilagosan ábrázolja a korabeli baloldali identitásokat, baloldaliságot, hogy nyilvánvalóan utólagos konstrukciót is tartalmaz. Azért tárgyilagos és nem csak valószerű ez az ábrázolás, mert az elbeszélés során az identitáskonstrukció – a válságoktól sem mentes baloldali identifikáció, majd identitás kiküzdése,¹²

⁹ A bécsi emigráció kezdetére leszámol a forradalmi hanggal, és jelentős autonómiatörekvés jellemzi (tudatában van újító szerepének), ezért társai a forradalom elárulásával, egoizmussal vádolják és a *l'art pour l'art* művészekhez sorolják. Az évtized közepén már konstruktivistának vallja magát; kollektív művészetet szorgalmaz, de nem hajlandó pártokkal, tömegszervezetekkel együttműködni. (PÉCSI Zoltán: Kassák bécsi váltása. In: ANDRÁSI Gábor (szerk): i. m. 23–34. 1925-ben is látványosan védelmébe veszi a művészet autonómiához való jogát (a *Népszavában*), ugyanakkor elismeri a művészet társadalomjobbító hatását. (STANDEISKY Éva: „Muzsikák és fényességek szólnak belőlem.” Az író Kassák. *Kassák! A Kassák Múzeum állandó kiállítása*. PIM– Kassák Múzeum, Budapest, 2011. 22. Lásd még CSAPLÁR Ferenc: Kassák önéletírása. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1976/4. 447.

¹⁰ GYÖRGY Péter: i. m. 58.

¹¹ Uo. 59.

¹² Itt Paul Ricoeur *narratív identitásra* vonatkozó elméletét vettem alapul. (Jacques LE RIDER: *Modernité viennoise et crises de l'identité*. Quadrige–PUF, 2000. 54–56. (Első kiadás: 1990). Valamint Paul RICOEUR: A narratív azonosság. In: LÁSZLÓ János–THOMKA Beáta (szerk): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárát, Budapest, 2001.

azaz egy „önformáló folyamat”¹³ – többek közt intézményekkel és személyekkel való konfliktusokban valósul meg.¹⁴ Kassák autentikus tanú: az egyén és a közösség állandó kölcsönhatásában látja saját szerep- és identitáskeresését a korabeli munkás-szubkultúrában.¹⁵ A szövegben utólagos konstrukcióra is sor kerül, s ezt Kassák többnyire maga is jelzi a megfogalmazásban.

Kassák Lajos a húszas években írta meg és adta ki memoárját. A bécsi emigrációban elmagányosodott, a baloldali mozgalmak, a művészet és ön maga viszonyát bonyolultabbnak látta, mint valaha, ezért szüksége volt egy tisztázó folyamatra, a történetmondás rendező erejére. A feladatot a két nagy önábrázoló műfaj egyikével, az önéletírással kívánta elvégezni. A *Bécsi Magyar Újság* által indítványozott önéletírás¹⁶ egy hullám része volt: a század első felében a baloldali pártok által bekért önéletrajzokkal, illetve a munkásszármazású írók húszas években közreadott önéletírásaival is összevethető. Ezzel természetesen nem azt állítom, mint a korabeli kritikusok egy része, hogy Kassák „osztályíró” lett volna.¹⁷ Pusztán jelezni szeretném, hogy az emigráns magyar újság felkérése akarva-akaratlanul egy trendbe illeszkedett, és az önéletírás olvasótáborának egy része (pl. a fiatal munkások¹⁸) életvezetési mintáért is fordultak az *Egy ember életéhez*. Az első világháború után Európa-szerte számos munkásszármazású író jelentette meg az önéletrajzát, hogy a baloldali mozgalmakhoz csatlakozások elmesélésével ösztönzőleg hassanak olvasóikra, akár úgy is, hogy sokszor mindössze „a proletárhős útja az osztálycselekvésig” sematikus képét kínálták.¹⁹ Csaplár Ferenc, a Kassák-múzeum egykori igazgatója hangsúlyozza: Kassák művének a háttérében, „a saját élettudatos szemléletére” vonatkozóan a műfaj klasszikus

¹³ Ständeisky Éva pont ennek a felderítését említi meg az eddigi Kassák-kutatások egyik hiányaként. (Az „ismeretlen” Kassák. 195.)

¹⁴ Gyáni Németh László esetében az irodalmi mezőn belüli *status quo* felforgatási szándékát említi mint a valószerűség garanciáját. (GYÁNI Gábor: Miről valának I. m. 66–67.)

¹⁵ A kortársaik is hangsúlyozzák szókimondó őszinteségét, mint pl. Schöpflin Aladár vagy Gyergyai Albert. L. SZÁVAI János: i. m. 153.

¹⁶ CSAPLÁR Ferenc: Kassák körei. I. m. 130.

¹⁷ GYÖRGY Péter: Kassák körei. I. m. 60–61.

¹⁸ CSAPLÁR Ferenc: *Az „Egy ember élete”*. 163.

¹⁹ CSAPLÁR Ferenc: „Kassák önéletírása”. I. m. 446.

darabjai, pl. Szent Ágoston *Vallomásai*, illetve Gorkijnak a korban nagy hatású önéletrajzi trilógiája is felderíthető.²⁰ Ámde jó pár korabeli, sematikusnak mondható önéletrajzzal vagy önéletírással szemben az *Egy ember élete* az élet és a mesélés összekapcsolódásán alapuló egzisztenciális tapasztalat bemutatásának köszönhetően komplex világképet, értékrendszert közvetít; az önalkotás regényének szokás tekinteni, amelyben Kassák egy személyben szerző, elbeszélő és főszereplő.²¹

*

Kassák baloldalisága, illetve identitáskeresése mindenekelőtt konfliktusokban kristályosodott ki. Ha a ric ur-i hármas lépcső szerinti identitáskeresést vesszük alapul, akkor a szinte gyermek Kassák munkássá válása az első ilyen lépcső: Kassák, dacolva az apai szándékkal, kiharcolta, hogy az iskolát műhelyre cserélve lakatosinassá váljon.²² Munkás-öntudatossága körvonalaződása-ként már akkor megjelenik a teremtő munka mint a világgal szembeni fölény képe. Az angyalföldi Magyar–Belga gyárban szembe-sült először a munkáslét közösségi dimenziójával, s ezzel meg is kezdődött az egyén és a választott közösség (mozgalom) kapcsolódási nehézségeinek a bemutatása. Elsőként a század eleji szociáldemokrata mozgalom hivatalos gazdasági-szervezeti egységéhez, az egylethez való kezdeti viszonyát ábrázolta problematikusnak: a szerszámokkal végzett „teremtő”, egyéni vagy kiscsoportos, de semmiképp sem iparszerű munka örömet, amit ő maga átértzett a Magyar–Belga gyárban („éreztem, hogy a kalapács nyelének íze, s a reszelő fogainak teremtő és megsemmisítő ereje van”) szembeállította a mozgalmisággal, amely a munka helyett a szervezkedésen alapul. (1908-ban már 102 000 szervezett munkás volt Magyarországon.²³) Egyik társa pl. lenézően susztereknek titulálta a csoportot, amelyben Kassák dolgozott, és arra kapacitálta őt, hogy iratozzon be egy egyletbe, mert akkor megtudja, „milyennek

²⁰ Uo. I. még SZÁVAI János: i. m. 150.

²¹ MEKIS D. János: „Kassák önéletírása”. *Kassák-kód*, 43. <http://www.kassak.eu/kassak-kod/images/kassak-kod.pdf>

²² Száva János említi, hogy ennek a fikcióba illő jelenetnek a hitelességét dokumentumok is igazolják. SZÁVAI János: i. m. 152.

²³ ANDRÁSI Gábor: A fiatal Kassák Lajos a szocializmusról. I. m. 380.

kölli lenni egy tisztességes munkásnak”. Ott majd megismerkedik a munkásosztály fogalmával és megtudja, mi az, annak árulójává lenni.²⁴ Az ábrázolás szerint az alkotó munka örömét élvező Kassák még kívül van a korabeli mozgalmi kereteken, az egyén áll itt kívül a közösségen, amelynek összetartását a belső árulók leleplezése mellett a normatív fogalomhasználat („munkásosztály”) biztosítja. Ahogy írja: ekkor még azt hitte, a kétkezi munka fölénytől eltöltött magabiztos individuumként egyedül is képes lesz saját érdekeinek a védelmére, hiába állították azt társai, hogy „az egyes embert fölfalják a kapitalisták”, és hogy a munkásság hatalma a szervezkedésben rejlik.²⁵

„Nem tudták velem megértetni, hogy miért ne maradhatna meg az ember becsületes munkásnak, ha egyedül áll... Ahhoz, hogy én ember legyek, nincsen másokra szükségem – mondtam –, ti csak lármáztok, és nem csináltok semmit. Ha az embernek nem tetszik, ahol dolgozik, odavágja a szerszámot, s megy tovább. Miért kell azért olyan nagy lármát csinálni... Legyen mindenki olyan erős, hogy feleljen magáért.”

Kassák a maga és a mozgalom közötti ellentétet nem rögtön oldotta föl, sőt fokozta azzal, hogy kijelentette: továbbra is úgy „érezte és gondolta”, hogy szocialistább volt a barátainál, és a továbbiakban is elzárkózott attól, hogy belépjen az egyletbe. Figyelemreméltó az is, hogy Kassák számára mindenekelőtt a munka jelentette a szabadságot, és nem a szervezkedés, vagy éppen a szabadidőben rejlő közösségi, illetve alkotói lehetőségek, ami annyira jellemző lesz pl. az 1920–1930-as években a baloldali fiatalokra. Ekkor még a gyári munkába vetett hit megrendülésétől is távol vagyunk, amelyről a *Csavargások könyve* ad majd számot.²⁶

Következő munkahelyén, a Gépépítőknél végül is belépett a helyi egyletbe. A belépés azonban nem valamiféle teleologikus ideológiai fejlődés eredménye volt, ahogy azt pl. egy sematikus önéletrészlet láttatná, hanem egy politikai incidens vezetett hozzá. Kassák a század eleji magyar munkások másik gyakori fórumán, a közte-

²⁴ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. k. Magvető, Budapest, 1983. 189.

²⁵ Uo. 193–195.

²⁶ CSAPLÁR Ferenc: *Kassák körei*. I. m. 148.

reken is megfordult, ahol az egyletektől eltérően már nyílt, következményekkel járó politizálás zajlott. Kezdetben az utcai gyűléses rossz benyomást tett rá; megerősítette a szervezetségtől, az intézményektől való gyanakvásában. Egy alkalommal azonban szemtanúja volt annak is, ahogy a szocializmus nevében fellépő csoportok – nevezetesen a szocdemek és a keresztényszocialisták – „farkascsofda” módjára egymásnak estek egy gyűlésen, aminek aztán az utóbbiak oldalán fellépő rendőrség vetett véget. A hatalommal való összejátszáson annyira megrökönyödött, hogy még aznap este belépett a Gépépítők szakosztályába.

Ettől függetlenül továbbra is elutasította a közösségi normákhoz és a normatív nyelvezethez való igazodást. Az egyletben Kassák gyakran került vitába: „akaratos és keményfejű” volt, „kérdezett és kételkedett”. Különállását hangsúlyozandó megemlíti: a többiek úgy beszéltek „a munkáskérdésről, mintha leckét mondanának föl”. Amikor vitakészségét akarta fejleszteni, a vasas Vanczák János könyvét ajánlották a figyelmébe (egyébként ez volt az első könyv, amelyet a kezébe vett).²⁷ Benyomásairól szólva ismét tanúságot tett arról, hogy hajlamos a szociáldemokrata párt által kínált normák elutasítására: „Volt benne egy halotti beszéd, ami mintául szolgál ahhoz, hogyan kell egy szocialista szónoknak egy szocialista koporsója fölött beszélni. Becsuktam a könyvet, és meg voltam győződve róla, hogy én soha senkinek a koporsója előtt nem fogok így szónokolni.”²⁸

Ugyanakkor a munkáspolitikizálás- és művelődés mikroterét mégis fontosnak tartotta személyiségfejlődése szempontjából. Bár bevallottan nem érdekelte a helyi könyvtár (inkább a nagyteremben fellépő „műkedvelők” iránt érdeklődött), a helyiséget díszítő falfeliratok hatással voltak rá: „Az egész egylet a tisztaságával és komolyságával megnyugtatólag és serkentőleg hatott rám... pár hét alatt többet fejlődtem, mint egész eddigi esztendőim alatt.” Nem csak az egyletet, a dalárdát is szervezkedésre alkalmasnak tartotta. Az egylet tagjaként vett részt élete első sztrájkjában is, és szintén innen kapcsolódott be az általános választójogért való küzdelembe: esti tüntetésekre járt „Angyalföldről a kivilágított

²⁷ ANDRÁSI Gábor: A fiatal Kassák Lajos a szocializmusról. I. m. 380.

²⁸ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. k. I. m. 204.

körutakra”, ahová a „dacos fiatalság, a jobb jövőbe vetett hit” vitte.²⁹

Fontosnak tartotta a háború előtti baloldali csoportok egymásról kialakított nézeteinek, valamint ön maga pozicionálásának, vagy jobban mondva pozicionálhatatlanságának ábrázolását ebben a játéktérben, miközben hangsúlyozta: „egészen a mozgalomnak élt”: nem érezte magát „hithű szociáldemokratának” („nemcsak a gazdagok elleni gyűlölet élt bennem, le akartam vetni minden nyűgöt, amiről úgy éreztem, hogy az embert béklyóba köti és megalázza”); amiért a egyletben rá is sütötték az „anarchista” bélyeget. Ezt Kassák elhárította; a címke elutasításában benne van az egymással vetélkedő, a szociáldemokrácia alternatíváiként feltűnni igyekvő korabeli baloldali csoportok ábrázolása. Kassák ügynökök és papok keverékének látta az anarchistákat, akik „mindenre találtak valami elítélő szentenciát” (bár, tudjuk már európai útja előtt olvasott Kropotkint).³⁰ A szocdemekkel szembeni kritikussága nem terelte őt sem az anarchisták, sem a szindikalisták feltétlen hívei közé, bár ekkor „inkább” szindikalistának, mint szocdemnek érezte magát.³¹ Úgy vélte, hogy a vezetőség mindenhol „a tagság fejére nő”, s ez hasonlóvá teszi az amúgy egymással torzsalkodó baloldali csoportokat, szervezeteket: „Észre kellett vennem, hogy e között az önkéntes gyülekezet és a mi pártunk között alig van némi különbség.” A szociáldemokrata párt személyeskedő bírálata sem tetszett Kassáknak, és nem érezte kellően forradalminak a szindikalisták csoportját sem.

A szövegben visszatérnek a kereszténységgel kapcsolatos sablonok: Kassák mindenekelőtt az őskeresztényeket tekintette példaképnek, akik a katakombakorszak idején gyakran mártíromságot szenvedtek hitükért. Magát hozzájuk hasonlítva hangsúlyozza például: akárcsak az első keresztényeknek, neki is egyszerre volt „nagy szíve és hóhérkarma”. A szocializmusban való hit mélysége, a választott aszkézis, illetve a megpróbáltatások

²⁹ Uo. 205.

³⁰ ANDRÁSI Gábor: A fiatal Kassák Lajos a szocializmusról. I. m. 383.

³¹ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. m. I. k. 258.

érzékeltetésére feltűnően gyakran fordult ilyen hasonlatokhoz.³² Ugyanakkor saját baloldali pozíciójának megkülönböztetése érdekében – többnyire valamilyen intézmény, illetve az egyén alávetettségét megkövetelő kollektivizmus bírálatakor – gyakran határolódott el az egyházi panteon, illetve hierarchia tagjaitól, pl. az „apostolokkal”, a „papokkal” tűzdelt metaforákban. Már kamaszként szembefordult vallásos neveltetésével (parittyával összetört egy üveg Krisztus-képet a temetőben, hogy megtapasztalja, jár-e a tette bármiféle következménnyel³³), és nyugat-európai csavargásai során is hangosan antiklerikális volt. (Amikor a brüsszeli fogházban imára kényszerítették, úgy tett, mintha imádkozna, miközben halkán magyarul átkozódott; ezzel nagy tetszést aratott honfitársai közt.³⁴) Ábrázolásában – pozitív vagy negatív szövegkörnyezetben – mégis állandóan hivatkozott a keresztény egyháztörténet szereplőire. Például a szocializmus és párt közötti különbséget is a Máté evangéliuma szerinti szegénységet és vele egy igazságosabb társadalmat hirdető szerzetes, Assisi Ferenc példájával világítja meg: „Nem föltétlenül csak az a jó szocialista, aki megbecsült tagja a pártnak... Assisi Szent Ferenc például jó keresztény volt, s mégis összeütközésbe került az egyházzal, a pápasággal... A párt nem azonos a szocializmussal, a legjobb esetben is csak annak egyik gyakorlati végrehajtó szerve.”³⁵ Az *Egy ember életében* a zsidó–keresztény eszkatológiából merített számos hasonlat nem tekinthető az önéletírás vagy az életmű specifikumának; a baloldali eszmék képviselői körében a kezdetektől fogva gyakoriak voltak az ilyen sablonok, túlvilági helyett evilági üdvözülést hirdetve.³⁶ Nem véletlen, hogy az őskereszténység–munkásmozgalom analógiára – még jóval Kassák előtt – maga

³² Erre Ständeisky Éva is rámutat a Kassák-kutatás hiányosságait összegző tanulmányában: „A kereszténység és a szocializmus messianizmusa, humanitása ötvöződik nála.” Fontos téma, amely azonban egyelőre elkerülte a kutatók figyelmét. Kivételnek említhető Hegyi Béla *A kereső Kassák*, című tanulmánya a Vigiliában. Lásd STANDEISKY ÉVA: Az „ismeretlen” Kassák. I. m. 196.

³³ KASSÁK Lajos: Egy ember élete. I. m. I. k. 67–68.

³⁴ Uo. 411–412.

³⁵ KASSÁK Lajos: Egy ember élete. I. m. II. k. 72–73.

³⁶ FARKAS Attila Márton: A kommunizmus örökletes betegsége: az árnyékkereszténység. In: SZALAI Erzsébet (szerk.): *Kórdiagnózis. Fiatal társadalomtudósok antológiája*. 2009/2. 1.

Engels is felfigyelt, és külön műben elemezte (*Az öskereszténység történetéhez*).³⁷

A kereszténység messianisztikus dualizmusa, az askézis és a hedonizmus kettőse is szerepet kap az önéletírásban. Mély és komplex ifjúkori érzelmek fűzték hűgához, Mariskához,³⁸ így nagy felháborodással írt hűga váratlan terhességéről. A Kassák-kutató számára nyilvánvalóan pszichológiailag terhelt magatartást³⁹ ő egyértelműen fiatalkori szocialista elvhűsége, hajhatatlansága számlájára írja. E szerint az ábrázolás szerint bár munkásbarátai arra intették, egy szocialistának emberségesnek is kell lennie, ő kitartott fanatikus elvhűsége mellett: „Az igazi szocialistának, ha a nagyvilágban nem is tud oly könnyen boldogulni, a szűk családi körben tűzzel-vassal ki kell irtani, ami az ő elvével nem egyezik... a gyengéket félre kell takarítanunk az útból.” Kassák azt is hangsúlyozza, az elvek számonkérése a családon nem volt példa nélküli a munkások között, amivel utal a korszak egyik lehetséges szocializmus-felfogására, miszerint a társadalom átalakítására nem csak nyilvánosan, de az intim térben is törekedni kell.⁴⁰

Ez a szabad szerelem kérdését is érintette. Ennek kapcsán – szintén hűga miatt – Kassák vitába is keveredett a *Népszava* egyik szomszédjukban lakó munkatársával. (A század eleji dandyzmusnak megfelelően borotvált arcú és feltűnő művésznyakkendőt viselő szomszéd hatására növesztette meg egyébként ő is a haját.) Kassák különösképpen ellenére az illetőt maradinak tartotta, és hogy hangsúlyozza önnön nonkonformizmusát és az intézményektől való idegenkedését, írásában felelevenítette, hogy míg szomszédja mindig „a pártról”, ő maga mindig „a munkás-ságról” beszélt. Egyik beszélgetésükön hűga terhessége is szóba került, amelyet a szomszéd mint a polgári formák megvetésének bizonyítékát üdvözölt. Kassák, épp ellenkezőleg, szomszédja hoz-

³⁷ Uo. 4.

³⁸ STANDEISKY Éva: „Kassák Annája” In: Uő: *Kassák, az ember és a közszereplő*. Gondolat, Budapest, 2007, 35–70.

³⁹ Ez úton szeretném köszönetemet kifejezni Ständeisky Évának, amiért megosztotta velem a szöveggel kapcsolatos észrevételeit.

⁴⁰ Említi, hogy az egyik lakatos ismerőse pl. vakmerően minden sztrájkba beleugrott, azt remélve ezzel előkészíti családjá boldogulását, rövid távon azonban Kassák szerint így valójában csak kegyetlen volt velük.

záállását ítélte „polgári érzelmességnek”, és úgy vélte, megint csak a katolikus egyházi panteonból merített hasonlattal élve: „A szocialistáknak nem apostoloknak, hanem felforgató és új rendet csináló embereknek kell lenniök.” Kassáknál a házasságon kívüli terhesség elutasítása jelentette tehát a forradalmi attitűdöt. Úgy vélte, előbb meg kell teremteni a kollektív szolidaritás feltételeit, s akkor majd megvalósulhat a szabad szerelem is. Kassák a mainstream baloldallal vallotta: előbb az aszkézis (az önfegyelmelés, a lemondás a jelenben), és csak utóbb a hedonizmus (a boldog jövő).⁴¹ E példák jól szemléltetik, hogy Kassák minden igyekezetével harmóniába kívánta hozni az emberek morális viselkedését a megvalósítani kívánt társadalmi rendszerrel, és e küldetést egyelőre az önfegyelmelés, a lemondás árán látta megvalósíthatónak – még akkor is, ha az önfegyelmelés adott esetben polgári normakövetést is jelent.

Az intim szférában – a család nőtagjaitól – elvárt szigorú erkölcsiség, amire szocialista erkölcsként tekintett, a mindennapokban saját maga számára is mérce volt, ha nem is a szexualitásban és az ivásban (hiszen ezen a téren eleinte korántsem mutatott önkorlátozást⁴²), de a pénzhez való viszonyban mindenképp. Fontosnak tekintette megemlíteni például, hogy a New York Kávéház íróival szemben ő és munkásbarátai nem csenték el a borraivalót a Meteor Kávéház pincéreitől: „Tagadtuk az uralkodó rendszert etikettjével és moráljával együtt, de már élt bennünk egy másik morál, szigorú és következetes törvényeivel az osztály-

⁴¹ Húga második terhességénél is ugyanezek a kérdések merültek fel benne, csak Kassák ez alkalommal már belenyugvóbbnak tűnt. Most Bagó, a férjjelölt utasította el az esküvőt mint polgári külsőséget, amelyet Kassák ezúttal édesanyja megnyugtatója miatt védelmezni próbált: „Elmennek az előjáróságra, aztán vége. Az ilyesmi után úgy érezheti magát az ember, mintha véletlenül egy rossz falatot nyelt volna le.” (KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. m. I. k.)

⁴² Uo. 292., 459. A mozgalomhoz kapcsolódás rögzös útjának ismertetését tartják a korabeli munkások mentalitására, a szabadidő eltöltésére utaló leírások. A fiatal Kassák hétvégi dorbézolásai a *Kamaszvekben* még köszönő viszonyban sincsenek a századfordulón Európa-szerte a munkásság körében jelentkező önkorlátozással, illetve azzal az általa „aszketizmusnak” nevezett magatartással (nevezetesen az etikai aszketizmussal), amiről később ejt szót. Nem rejtette például véka alá a leginkább dzsentroid vonásokat is felmutató szombat esti mulatózásait sem: zenés külvárosi kávéházakban sült húst és sört fogyasztottak, cigány húzta a nótájukat, és – ha kellett – megkapták a kasszírnőt is. (Uo. 205.)

szolidaritásnak. Ennek az új morálnak a következménye volt az az öntudatlan, az a teóriákkal be nem állított aszketizmus, ami-
ben most éltem, s minden anyagi bajom mellett is jól éltem.”⁴³ A
pénz megvetésének ábrázolása és annak inverzeként a kultúra
iránti olthatatlan szomj megjelenítése Európa-szerte elterjedt
volt a század eleji munkásmozgalmi szubkultúrában.⁴⁴ Az ilyen
ábrázolások nemcsak jó példát akartak nyújtani, de a társada-
lom egészének nevelését is megcélolták. Ennek szélesebb értel-
mezési kerete a 19. század óta a baloldali szubkultúrákban nem
más, mint amiről húga sorsa kapcsán már esett szó: az aszkézis,
a polgári örömökről való lemondás és ezzel összefüggésben az ön-
fegyelmezés a boldogabb jövő előfeltétele⁴⁵ és „az elvhűség etikai
magasabbrendűségének megerősítő tudatát nyújtja”.⁴⁶ Kassáknál
a motívum egyúttal a lázadás, a nonkomformizmus hangsúlyozá-
sában is szerepet kap.

Simon Jolánnal való megismerkedése értelemszerűen nem
maradhatott ki az önéletírásból – ennek apropóján a szociálde-
mokrata párti tagságnak a nőkhöz való viszonyát és a nők moz-
galmon belüli helyezkedését is ábrázolni tudta.⁴⁷ Két nővel – egy le-
ánnyal és egy férjes asszonnyal, azaz Hegedűs Máriával és Simon
Jolánnal – is jó viszonyt ápolt az egyletben. Nem mulasztotta el ér-
zékeltetni, mennyire idegenül fogadták a nőket az egyletben, amire
Kassák szerint a vágyakozással vegyes irigység lehet a magyará-
zat.⁴⁸ Míg a nőies, csinosan öltözködő asszonyt (ő Nagyné, Simon
Jolán) jobban kedvelték, elfogadták, addig a kevésbé szép, de az
elméletekre fogékony és lobbanékony leányt (ő Hegedűs Mária),

⁴³ Uo. 284. Ez az epizód a tekintetben is érdekes, hogy máshol szinte büszkén
számolt be lopásáról. L. SZÁVAI János: i. m. 154.

⁴⁴ Christophe PROCHASSON: *La gauche, les mœurs et la morale*. In Jean-Jacques
BECKER–Gilles CANDAR: *Histoire des gauches*, t. II, Paris, La Découverte, 2005, 667–
684.

⁴⁵ FARKAS Attila Márton: i. m. 20–22. – Az más kérdés, hogy a kommunista asz-
ketikus önformálás „a majdani felszabadulás reményében a korábbinál erősebb
hatalmi kötöttségbe veti az egyént”. (SZOLLÁTH Dávid: *A kommunista aszketizmus
esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalm-történeti vo-
natkozása*. Balassi, Budapest, 2011. 35.)

⁴⁶ Uo. 36.

⁴⁷ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. m. I. k. 285.

⁴⁸ Uo. 284.

akit Kassák a „jó polgár” antitéziseként írt le, nem értékelték erejeinek megfelelően. Ezt Kassák úgy magyarázta: „ahhoz, hogy ők valakit megszeressenek, az illetőnek legalábbis egy kellemes polgárhoz kell hasonlítania”.⁴⁹ Kassák e tekintetben is szembehe-lyezkedett a tagság ízlésvilágával: szépnek találta ugyan Jolánt, de egyúttal túl kispolgárinak is: „túl szolid, testhezálló ruha” volt rajta és „kigöndörített frizurát” viselt. „Egészen hideg fejfel-értékel-tem” – írja több mint egy évtizeddel később. A konvencionális, pol-gári ízlésvilág a nőknek a mozgalomban való helyzetét is megha-tározhatta Kassák szerint, amit ő értelemszerűen vitatott. Így lett Hegedűs mentora, akivel – ezt is megtudjuk tőle – véletlenszerűen keveredett kalandba (melynek során elvette a lány szüzességét).⁵⁰ A szövegben csak később köti az olvasó orrára, hogy ezzel anyává is tette a lányt, és büntudata ellenére sem vállalta fel a gyerme-ket;⁵¹ a narráció szempontjából ugyanis fontosabb volt, hogy rá-térjen arra, hogyan került közelebb Nagyné Simon Jolánhoz (bár azt azért megemlíti, hogy ez nem jelentette rögtön a Máriával való kapcsolat végét).⁵² A két nő – Jolán és Mária – által megtestesített ízlésbeli különbség (kispolgári versus munkáskultúra), illetve a Máriával való sorsközösség (szegénység, munkáslét) az érzelmek szempontjából tehát közömbösnek bizonyult: Kassák végül az eredetileg kispolgáriasan öltözködő Jolán mellett találta meg a boldogságát – igaz, nem telt bele sok idő, és mindketten befogtak identitásuk artistiztikus megformálásába.⁵³

Jolánnal mondatja el, hogyan kapcsolódott a mozgalomhoz; ennek fontos szerepet tulajdonít, hiszen a nők baloldaliává válá-sának egyik tipikus útját látja benne. Jolán August Bebel *Nő és a szocializmus* című könyvéből merítette a nők helyzetére vonat-kozó ismereteit, sőt a mű segítette önmaga megismerésében is.⁵⁴ Jóllehet a férje révén ismerkedett meg a mozgalommal, bevallása szerint tudatosabb szocialista lett belőle, mint ő, s ez eltávolítot-

⁴⁹ Uo. 285.

⁵⁰ Uo. 287.

⁵¹ Uo. 478–479.

⁵² Uo. 294.

⁵³ Jolán megismerkedésük után nem sokkal otthagyta a gyári munkát és mo-dellnek állt az epreskerti mesteriskolában. (Uo. 295.)

⁵⁴ Uo. 519.

ta tőle a férjét. Jolán szóhasználatára árulkodó a mozgalmon belüli jobboldali pozíció és a családon belüli elnyomás korrelációjáról és arról, hogy a mozgalom menedéket kínált a nőnek a családban zajló kizsákmányolás elől: „Mindig huligán, jobboldali volt, s aztán valósággal ellenforradalmár lett belőle... Úgy látta, hogy a mozgalom elvisz tőle, érezte, hogy már tovább nem tarthat rabszolgasorban, s ebbe sehogy sem tudott belenyugodni.”⁵⁵ Jolán gyűlésekre, majd házi agitációra kezdett járni, és a családi keretek közül kiszabadulva teljesen feloldódni látszott a választott – mozgalmi – közösségben: „Egy új, az előbbinél sokkal gazdagabb élet volt ez. Este a gyerekeimet letettem aludni, és én bementem az egyletbe, gyerekeimtől az emberek közé. Az egyletben lettem azzá, ami ma vagyok. És nem panaszkodom, úgy érzem, ma már értelme van az életemnek.”⁵⁶ Kassák utólag bírálóan szólt a bevett anyaszerep felrúgásáról (miközben ő maga lemondott Hegedűs Máriától született gyermekéről): „.... Nem gondolt a gyerekeivel, akik ott kallódnak az anyjánál árván és szeretet nélkül. Olyan volt ő, mint mi, majdnem részek a forradalom lázából.”⁵⁷ A házasságon belüli elnyomás, erőszak megítélésénél Kassák tehát Jolánt idézi, ő maga nem mond véleményt; amikor azonban Jolán a családot lecseréli a választott közösségre, ő maga azt egyértelműen tévútnak ábrázolja.

A férjétől külön költöző, többgyermekes Jolánnal hamar szövetségszerű lett a kapcsolatuk, amit tovább mélyített az individuomot kiemelő közös esztétikai önformálásmód.⁵⁸ Jolán miatt merte bátran vállalni a munkáskörnyezetből kirívó hosszú haját, amelyet eredetileg a dandysen öltözködő *Népszava*-munkatárs hatására próbált ki, hiszen Jolán is, szakítva a nők konvencionális – azaz a munkásközegben is megszokott – megjelenésével kapcsolatos elvárásokkal, fiúsrá vágatta a haját: „Ha együtt mentünk valahová, a kültelki emberek megfordultak utánunk, s a gyerekek utánunk küldtek egy-egy kódarabot.”⁵⁹ Ekkor barátkozott össze a munkáskörnyezettől szintén elütő arcszörzetet – kecskeszakállt

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 534.

⁵⁸ Az esztétikai önformálásmódról lásd SZOLLÁTH Dávid: I. m. 32.

⁵⁹ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. m. I. k. 294.

– viselő Gödrössel is, akivel hárman „Újpest és Angyalföld legkülönösebb figurái” lettek. A bohém külsín kéz a kézben járt újabb helyszínek fontossá válásával életükben, amit Kassák nem mulaszt el érzékelteni: az egylet helyett – ahol „alig is álltak velük szoba” – inkább kávéházakba jártak.⁶⁰ Ekkor határozták el néhányan, hogy szerencsét próbálnak Párizsban. Döntésükben a különbségükből fakadó megnemértettségek, a művészi ambíció és a munkáslét összeegyeztethetőségének nehézségei éppúgy szerepet játszottak, mint a kalandvágy.

A *Csavargások könyve* a Párizsba tartó útról, a művész én-kereséséről, és egyben a társadalomból való kivonulásról szól: itt magától értetődő az intézmények elutasítása; útítársaival „nem pártokra esküdtek”, és volt, hogy az anarchista eszméktől sem zárkóztak el.⁶¹ Egyikük, Szittyá Emil – aki szellemi kalandorként és polihisztor-vándortanítóként Kassák kalauza lett a csavargások során – az orosz forradalmárokért lelkesedett. Kassák ellentmondásosnak ábrázolja Szittyá lelkesedését. Nagyképűnek tartotta, aki „a mindent elpusztító, vérszomjas terroristát játszotta”, mégis miatta került ő is a forradalom hatása alá: „Herzen, Bakunin, Kropotkin és még egy sereg név a 905-ös forradalomból, úgy pergett a nyelvünkön, mint az aranyból való gyöngy, és égő fáklyákkal lobogtunk feléjük.”⁶² A század eleji orosz forradalom hatása csak elmélyült, amikor Brüsszelben személyesen is találkoztak orosz emigránsokkal: „Fantasztikusan gyönyörű emberpéldányok voltak ők, lelkesedéssel és akarattal termékenyültem meg a közelükben, s éreztem, eljön egyszer az idő, hogy társuk leszek a meredek utakon, s hozzájuk hasonlóan részem lesz az igazi szocialisták örömeiben és megkínóztatásaiban.”⁶³ Leírásában Kassák itt már kifejezetten a zsidó–keresztény eszkatológia messianisztikus sablonjait használja: „Az asztal tetején egy szőke tovaris beszélt, még egészen gyerek, sapkája alól kigöndörödött a haja, Krisztus-szakálla lebegett fölöttünk, mint a szentlélek galambja, s kezei fölíveltek és elmutattak messze, beláthatatlan vi-

⁶⁰ Uo. 295.

⁶¹ Uo. 407–408.

⁶² Uo. 408.

⁶³ Uo. 408.

dékekre.”⁶⁴ A vallásos hevület már szokásaikban is jelentkezett; az önmegtartóztatás felülkerekedett a hedonista vágyakon: „Ezen az éjszakán nem csavarogtunk el a kocsmákba, nem kívántuk az italt, és nem beszélgettünk szerelemről. Korán mentünk haza, mielőtt lefeküdtünk, megmostuk a lábainkat, orosz módra teát ittunk rum és citrom nélkül...”⁶⁵ Amikor másnap elhurcolták őket a belga rendőrök – szintén nem mentesen a krisztusi párhuzamoktól –, együttérzően gondolt az utcalányokra, akiket „kidobott rokonainak” nevezett. Egy párizsi menhelyen újabb orosz emigráns – ezúttal emigráns zsidó – csoportokba botlott, őket tartotta „a forradalom igazi fanatikusainak”: „Nem reménytelenek, csak komolyak, minden lépésüket megfontoló taktikusok lettek az elbukott harc után.” A csavargás során politikai szempontból ők voltak a legnagyobb hatással Kassákra: „tűzzel és vörös virággal vetették be az agyvelőjét.”⁶⁶

Visszatérve Budapestre már nem tudott visszailleszkedni sem a korábbi munka-, sem a korábbi mozgalmi keretek közé: képtelen volt gyári munkát vállalni, és az egyleti tagdíjat sem fizette (ezért megint előkerült az anarchizmus vádja). Megváltozott számára a szabadság fogalma is: az alkotó munkához szükséges szabad időt látta immár a szabadság biztosítékának. Ez nagy változás az első könyvek Kassákjához képest, aki a szabadságot egykor a kötött időben eltöltött fizikai munkában lelte meg.

Az új szabadságélményhez új helyszín is kapcsolódott. Láttuk, életének már a csavargások előtt fontos helyszíne lett a kávéház, de Párizsból hazatérve teljesen ez vette át az egylet szocializációs szerepét. Ebben természetesen most már Kassák egyértelmű költői ambíciói is fontos szerepet játszottak:

„Ez más terület volt, sokkal fényesebb, mint amaz, de nem sokkal több reménnyel üldögéltek benne az emberek. Jó volt, hogy itt senki nem hajszolt bennünket, mint a gyárban, és senki sem örködött fölöttünk láthatatlan aranykardjával, mint az egyesület-

⁶⁴ Uo. 408. A kép korábbi verziója *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című avantgárd költeményben bukkan fel. (Köszönet Szolláth Dávidnak, amiért erre felhívta a figyelmem.)

⁶⁵ Uo. 409.

⁶⁶ Uo. 422.

ben. Fényes, nagy hodály ez, telezagyváltan mindenféle lélekkel. Ki félt volna itt az anarchistáktól? Senki.”⁶⁷

Kassák ebben a párizsi út utáni részben definiálta a mozgalmat is: mindenekelőtt emberek szerves, (intézmények által) nem szabályozott közösségét értette rajta, amelynek erős dinamikája van: „Aki benne van a mozgalomban, az olyan, mintha egy áradásban lenne benne. Biztos vagyok benne, hogy ma vagy holnap áttörjük a gátat.”⁶⁸ Ábrázolása szerint társaitól elsősorban „dogmatizmusa”, „nyugtalan kezdeményezése” és növekvő magabiztossága választotta el. A tagság többségét továbbra is – kezdeti véleményével megegyezően – szüklátóköriének tartotta („szívesen veszik, ha más gondolkodik helyettük”) és úgy vélte, maga az egyelet is „rideg, kényelmetlen”, ahol a megválasztott funkcionáriusok magasan hordják az orrukat.⁶⁹

Az egyelet sivárságának bizonyítását és a szocializmus mint tudományos és kulturális projekt definiálását szolgálta a *Társadalomtudományi Egyesület Szabadiskolájában* szerzett pozitív tapasztalatok bemutatása is: itt Madzsar Józsefet, Jászi Oszkárt, Szende Pált és Szabó Ervint hallgatta. A szindikalista Szabó Ervin különösen nagy hatással volt rá: a mozgalom pártokra szűkítése elleni fellépés és a gazdasági küzdelem, a direkt akció fontosságának hangsúlyozása tőle ered.⁷⁰ Az iskola Kassák szerint egyszerre szolgálta az elméleti újítások, ismeretek közvetítését, valamint a propagandamunkát: „Ebben az iskolában valami egészen más világgal találkoztam, mint amilyent eddig az egyesületekből ismertem. Nem lármáztak és nem handabandáztak és nem nyafogtak és nem fenyegetőztek, s mégis, ami itt elhangzott, a jelen szigorú bírálata és a jövő bizalmat keltő ígérete volt.”⁷¹

Szolláth Dávid hangsúlyozza *A kommunista aszketizmus esztétikája* című kitűnő könyvében, hogy Kassák különleges (a valamilyen szempontból) baloldali írók között a magyar irodalomban, mivel mozgalmár aszketikus etikája nem párosult aszketikus esz-

⁶⁷ Uo. 485.

⁶⁸ Uo. 530.

⁶⁹ Uo. 545.

⁷⁰ Ezt hangsúlyozza ANDRÁSI Gábor: A fiatal Kassák Lajos a szocializmusról. I. m. 381.

⁷¹ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. m. I. k. 547.

tétikával.⁷² Láthattuk azonban, hogy a családi kapcsolatokban, illetve a nőkhöz való viszonyában az aszketikus etika is ellentmondásosan érvényesült. Az viszont kétségtelen, hogy a művészeti autonómia és szabadság mindig fontosabb volt a számára, mint a politikai elvek érvényesülése.

Az *Egy ember élete* első könyveiben az identitás esztétikai megformálásának részeként kulcsszerepet játszik az irodalomhoz való viszony. A századelőn felnőtté érő generációnál jól ismert toposz, hogy a politikai eszméléshez az új irodalom és művészet, mindenekelőtt Ady költészete nyújtott muníciót. Kassák ösztönös lázadását kezdetben Petőfi versei – *A kutya dala* és *A farkas dala* – segítettek tudatossá formálni: „Így még sohase láttam példázva a kapitalisták és a munkások sorsát, nagyon megindítottak és felizgattak. Éreztem, hogy a farkasok vére van bennem, szerettem volna valahová a piacra kiállni a szenvedéseimmel, üvölni, hogy fellázadjon az egész elnyomott világ.”⁷³ Amikor nem sokkal később felfedezte Ady költészetét és rajongani kezdett érte, hamar kritikus lett az egyetben megismert *Népszava*-irodalommal, amelytől azonban elszakadni egyelőre nem tudott. A szocialista irodalom a polgári kultúra alternatívájaként a kulturális megújulás forrása kívánt lenni azzal a céllal, hogy a nép és a művészet közötti kapcsolatot „helyreállítja”, és ez az ambíció Kassákot sem hagyta hidegen. A *Népszavában* Révész Béla író proletárnovelláit még akkor is rendszeresen olvasta, amikor már Adyt látta az irodalom alfájának és omegájának: „....de mégis visszajártam hozzájuk, barátkoztam és ellenségeskedtem velük, mert ők éltek, és agresszíven álltak velem szemben... Valóban úgy látszott, hogy minden Adytól indul el, és hozzá érkezik meg.”⁷⁴

Kassák úgy érzi, hogy kezdettől fogva nemcsak a társadalmi rend ellen, hanem a konvencionális művészeteszmény ellen is lázadott, akkor is, ha a konvencionáliszmust éppen a szociáldemokrata költők és kritikusok képviselték. A *Népszava* írói közül Kiss Károllyal szimpatizált, de Gyagyovszky Emilt és híveit sohasem

⁷² A szerző Kassák önéletírását ezért is nevezi „pikareszk kóperegény és Bildungsromannak.” (SZOLLÁTH Dávid: i. m. 50. és 70.)

⁷³ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. m. I. k. 219.

⁷⁴ Uo. 287.

kedvelte. Társaságukból a nyitottabb szellemű bohémekhez húzott:

„Anélkül, hogy magam is észrevettem volna, elcsúsztam az asztaluktól, át, beljebb az artisták, a könnyű táncosnők, gyanús költők és álhírlapírók közé. Nem mintha közéjük valami rokonszenvvel vonzódtam volna, de legalább nem bántottak a nagyképűségükkel, nem beszéltek olyasmiről, amihez én is értek valamit, s ami nekem föltétlenül szent dolog.”⁷⁵

A pártvezetéssel kritikus volt. Alpári Gyula, akit 1910-ben a pártból is kizártak, annak ellenére imponált neki, hogy azok közé az „entellektüelek” közé tartozik, akikre pedig „ösztönösen haragudott, akikkel semmi közösséget nem érzett”.⁷⁶ Mind a művészbohémek, mind az intellektuelek tehát olyan csoportot jelentettek a szemében, amelyet munkásként gyanakvással figyelt, viszont a szociáldemokrata kritikusokhoz képest mégis inkább hozzájuk vonzódt. Akkori önmagát így összegzi: „felelősségtudattal élte maga és osztálya sorsát”, még ha nem is volt „osztálytudatos munkás”.

Még a Párizsból való hazatérés bemutatásakor kitér az értelmiséghez való ellentmondásos viszonyára: jóllehet nem rajongott az értelmiségiekért (hozzátehetjük: azzal együtt sem, hogy ő maga autodidakta értelmiséginek tekinthető), az MSZDP értelmiségellenes kampánya nem kerülte el a figyelmét. Felidézte Kiss Károly vívódását, aki ebben érintett volt: „Polgári lapokhoz nem megyek, a párt pedig félreértett, mint valami bélpoklost. Miért? Azért, mert föl mertem emelni a szavam a gázságok ellen?! Vágót, Alpárit kirúgták, s most Szabó Ervinen rágódnak. Ki fogják marni azt is, mert ezeknek nem szocialisták, hanem szavazó mamelukok kel-lenek.”⁷⁷ Kassák magabiztosan vállalta különállását: meg volt győződve arról, hogy „jó szocialista”, és hogy független tőlük („nem akarok megélni belőlük, hát könnyen vagyok velük”).

Fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Kiss-sel való barátsága két munkásgenerációhoz tartozó autodidakta író közötti kölcsönös segítségvállaláson nyugodott: amikor Kiss tudomást szerzett

⁷⁵ Uo. 268–269.

⁷⁶ Uo. 268.

⁷⁷ Uo. 496–497.

arról, hogy Kassák írni készül, felajánlotta, megtanítja a helyesírásra. Ez a gesztus sem volt politikamentes; maga a tanulás – ezt Kassák egy későbbi szöveghelyen jegyzi meg – növeli az elégedetlenséget.⁷⁸ Egymás tanításának – a krisztusi allúzióktól szintén nem mentes – táplálásszerű motívumát később is előveszi: megemlíti, hogy kedvenc írójánál, Gorkijnál is olvasott arról, ahogy az idősebb munkás megtanítja olvasni a fiatalabbat: „Hasonló ez ahhoz, ahogyan az öreg veréb enni tanítja a fiókáját. Gorkij ebben az egyetlen írásában megmutatja a munkásember végtelen nyomorúságát, és egyben a kivezető utat is megmutatja.”⁷⁹ A tanulás, a művelődés, illetve a másik tanítása a baloldali én tudatos létrehozása egyik tipikus gyakorlatának tekinthető. Szolláth Dávid hangsúlyozza: „Oroszországban Gorkij, nálunk Kassák jelenti a fordulópontot a proletárönképzés autodidakta, vándorlegény típusú és kollektivista, szervezett, ifjómunkás típusú változata között. Az ő képzésük valóban önképzés, egyéni teljesítmény volt, a műveltség megszerzése a kemény munka mellett, lopott könyvből, lopott szabad időben vagy éppen az egyetem helyett, az országúton, romantikus díszletek előtt, csavargók közt zajlott.”⁸⁰

A Gyagyovszkyék által képviselt *Népszava*-irodalom konvencionálisától való idegenkedésének ábrázolását később is folytatta. A szociáldemokrata lap 1912. május elsejei ünnepi számának irodalmi mellékeltében, Migray József Gorkij művészi hitvallásáról írt szövege kapcsán, a „szocializmus” és a „párt” közötti különbségeket boncolgatta. – Van-e különbség szocialista irodalom és pártirodalom között? – tette fel és válaszolta meg a kérdést, olvasói számára is pedagógiai célzattal: „Úgy látszik, hogy ez a kettő mégsem egy és ugyanaz. Nem föltétlenül csak az a jó szocialista, aki megbecsült tagja a pártnak.”⁸¹ (Itt megint adódott a keresztényekkel való párhuzam.) Érvelésében megjelent a magasrendű eszme és a „kicsinyes”, „ellenszenves” emberek, aktorok ellentéte, amely a forradalmak és az utánuk következő évek tapasztalatainak megfontolására is épült. Ne feledjük, kétszer is nagy visszhangot kiváltó

⁷⁸ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. m. II. k. 75.

⁷⁹ Uo. 73.

⁸⁰ SZOLLÁTH Dávid: i. m. 49–50.

⁸¹ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. I. m. II. k. 72.

módon vette védelmébe a művészet autonómiáját: 1919-ben Kun Bélához intézett levelet a művészet nevében, majd 1925-ben „Vita a munkásművészetről” címmel jelent meg írása a *Népszavában*. Az emigrációban élő és Trockijjal szemben Sztálinért lelkesedő orosz írónak és Csizmadia Sándornak, a *Népszava* hajdan ünnepeelt költőjének szembeállításával ábrázolta a szocialista, azaz emberközpontú irodalom, valamint a pártirodalom ellentétét, hogy egyúttal, utólag önmagát is pozicionálhassa: „nem pártember, hanem szocialista”. A megfogalmazás szerint Kassák itt nyíltan hangsúlyozza, hogy utólagos konstrukcióról van szó:

„Milyen világos most előttem a különbség, mondjuk közte és Csizmadia Sándor között. Csizmadia a nagy pártköltő, és Gorkij az emberiség nagy szocialista írója. Írásaiban nem parancsolatokat diktál az olvasójának, hanem úgy szól hozzá, hogy az érdes lélek érzékennyé válik tőle... S Gorkij, aki a proletariátusból származik, nem arra büszke, hogy ő egy az elnyomottakkal, hanem arra, hogy az elnyomottak igazságát képviseli az egész világ elnyomóival szemben. Ő ember, és minden írásában az ember szószólója.”⁸²

Csizmadia Gorkijjal való kontrasztív párba állítása egyszerre adott lehetőséget az orosz író idealizálására és arra is, hogy az 1908–1909-ben Adyval szemben alulmaradt Csizmadiát utólagosan is bírálja, s ezzel visszamenőleg igazolja az Ady–Csizmadia vitában kialakított álláspontját. Ábrázolásában ugyancsak felidézte a korszak másik nagy vitáját – a Szabó Ervin–Bresztovszky Ernő közötti vitát –, ami lehetőséget nyújtott számára, hogy pályája során végig fontosnak állítsa be a szinte időtlennek ábrázolt reformista szociáldemokrácia művészeteszményének elutasítását. A szociáldemokráciának a polgári rendbe való beilleszkedését a húszas években ellenszenvvel nézte, és ez nyomatékosíthatta a háború előtti helyzettel kapcsolatos bírálatait is.

A reformista szociáldemokrácia művészeteszményének bírálata előkészítette művészet és mozgalom bonyolult kapcsolatának, megítélésének elemzését önmagára nézve: ha alkotói válság áll be, Kassák visszatér a mozgalomhoz, „mint éhes ember az asztalhoz”,

⁸² Uo. 73–74.

hiszen csak közvetlen élményekből tud alkotni: „A mozgalom az, amiből táplálkozom, s a művészetem az, amiben új formákban realizálódnak élettapasztalataim. S örökösen elégedetlen vagyok a művészetemmel, s örökösen elégedetlen vagyok a mozgalommal.”⁸³ A választójogi harc önmagában már nem elégíti ki, helyette építeni akar, a zűrzavarból új egységet létrehozni, amely szerinte nem más, mint a szocializmus értelme és lényege. Kassák szocializmus-értelmezésében művészet, eszme, ideológia, valamint politika és doktrína értéksorrendben szerepelnek: „S hiába mondják, hogy a politika a reális hétköznapi tudománya, én azt tartom, hogy a művészet sokkal közelebb áll a hétköznapihoz és a realitásokhoz, mint a politika.”

A szellemi horizontról kiszorult politika alacsonyabb rendűségét hangsúlyozta Kassák akkor is, amikor idea és gyakorlat feszültségét elemezte az 1912. május 23-i kétnapos választójogi tüntetés, a Vervörös Csütörtök bemutatásakor. Ábrázolásában az MSZDP helyett, hogy hitelesen zavargásokról beszélt volna, megalapozatlanul forradalmat emlegetve lázított. A tüntetések ugyanis csak külsőségekben hasonlítottak a Párizsi Kommunához vagy az 1905-ös forradalomhoz („mintha csak a zavargásokért zavartunk volna”): „Belénk öntötték, hogy a szocializmus világot megváltó eszme, és nem látjuk annak a módozatait, hogy ezt az eszmét meg lehetne valósítani. Olyanok vagyunk, mint a hithű keresztények és a fanatikus zsidók.”⁸⁴ A tüntetés leverése után a *Népszava* már nem lázított, csak szidalmazta a kormányt: finom különbség, amit nem mindenki vett észre. Kassák ugyanakkor maga sem tudná megmondani, „mit, miért és hogyan kellene csinálni”: „Hatalmas két nap volt ez, de most látom, hogy nincs mögötte eléggé átértett múlt, és nincs előtte világosság, ami a jövőbe mutat.”⁸⁵ Ábrázolásában ez a csalódás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy eltávolodott a politikától és közel került az irodalomhoz. Mindamellett ebben az időszakban alkotói énjé már túlhaladta a mozgalmit, azaz a meghíúsult munkástüntetés csak megerősíthette a szükséges távolodásban: „Egyre ritkábban jártam be

⁸³ Uo. 164.

⁸⁴ Uo. 108.

⁸⁵ Uo. 109.

a pártszervezetbe, s szinte észrevétlenül visszatolódtam az irodalomhoz. A mozgalom visszaesett a vegetálásba, a bizonytalan tervezgetésekbe; az irodalom területén sokkal elevenebb a harc, s maga az írás is, mint alkotómunka, teljesebben lefoglaló és kielégítőbb.”⁸⁶ Ábrázolásában már 1914 előtt eljutott oda, hogy új társadalom és új művészet kéz a kézben járnak: ugyanakkor a pedagógiai célú reformista művészetszménytől mindig is idegenkedve egy új művészetszmény kidolgozásába fogott bele, és a háború felgyorsította ezt a folyamatot.

⁸⁶ Uo. 110.